

Сергій Приходько

ПРИХОДЬКО Сергій Миколайович — кандидат політичних наук, доцент кафедри політекономії Полтавського державного педагогічного університету імені В.Г. Короленка. Сфера інтересів — політична система, політична влада.

ДЕМОКРАТИЧНІ І ПОСТКОМУНІСТИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ: УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ

Важливою характеристикою розвитку всього світового співтовариства у кінці ХХ — на початку ХХІ століть є демократизація соціально-політичних систем у різних країнах. В її основі лежать численні процеси якісних трансформацій, пов'язаних з переходом від недемократичних політичних режимів до демократичних. Такі переходи не є лінійним рухом з наперед запланованим позитивним результатом, оскільки кожна країна має свої, притаманні тільки їй, властивості. Так, зокрема, в экс-соціалістичних країнах Центральної і Східної Європи, колишнього СРСР розгортаються посткомуністичні трансформації зі своїми специфічними характеристиками. Ці процеси можуть збігатись у просторі і часі, а можуть здійснюватися паралельно, не перетинаючись. Фактично, у кожній із цих країн були різні «стартові» умови початку демократизації. Крім того, як свідчить практика, посткомуністичні переходи мають різні вектори своєї спрямованості. Подолання тоталітаризму зовсім не означає побудову демократії. З цієї точки зору вчені розрізняють процеси демократизації і формування демократії. У деяких країнах, крім цього, відбувається становлення нової державності, що також впливає на демократичні зміни. Досить показовим у цьому контексті є приклад України, розвиток якої поєднав усі згадані процеси. Отже, аналіз її пострадянської історії слід здійснювати на основі системного підходу, враховуючи всі аспекти політичного і неполітичного характеру.

Дослідження суспільних трансформацій, які відбуваються в Україні, має на меті здійснити порівняльний аналіз демократичних і посткомуністичних переходів, виділити в них спільні і відмінні риси. Перехідні періоди у різних країнах зумовлюються їхніми специфічними властивостями. Врахування цієї проблеми є досить важливим, адже закріплення і подальше повноцінне функціонування інститутів демократії можливе лише в разі їхньої органічної інтегрованості в соціокультурне середовище відповідного суспільства. Подальшої розробки потребує також теорія політичної системи, зокрема, виявлення механізмів її динамічного розвитку, соціальних, економічних, культурних чинників, що впливають на нього. Зрештою, є потреба на теоретичному рівні визначити основні критерії побудови стабільної демократії. Осмислення практичної інформації про трансформаційні процеси в різних країнах сприятиме подальшому вдосконаленню порівняльної політології як галузі політичної науки.

Процес наукового дослідження трансформацій відображає складний і суперечливий характер їхньої практичної реалізації. Трансформаційний напрямок у сучасній політичній науці був започаткований Д. Растоу [11], який розкрив зміст процесів демократизації, відрізнивши їх від функціонування вже сформованої демократії. Різна спрямованість перехідних періодів у посттоталітарних країнах зумовила потребу більш ґрунтовної розробки чинників, що сприяють ефективності демократизаційних змін. Серед дослідників, які займались цією проблематикою, слід відзначити А. Пшеворського [10], С. Хантінгтона [13], Х. Лінца, А. Степана [6], Т. Карла, Ф. Шміттера [4], Л. Даймонда [1], К. Херпфера [14]. Особливості посткомуністичних переходів спричинили докладне вивчення їхньої специфіки. Цей аспект трансформаційного напрямку є предметом дослідження З. Бжезінського [9], В. Гельмана [2], А. Мельвиля [8]. Водночас є нагальна необхідність здійснити порівняння характеристик, притаманних демократичним і посткомуністичним переходам. Існуюча практика підтверджує тезу, що вони можуть збігатись у часі, відбуватись паралельно, доповнювати і навіть взаємовиключати один одного. Зіставлення цих процесів, виділення в них відмінних і спільних рис дає можливість більш докладно підійти до аналізу трансформацій у конкретно взятій країні і відзначити, у разі потреби, оптимальні для неї

шляхи побудови демократії. Актуальність цих наукових завдань зумовлює відповідні **цілі** пропонованої статті: порівняльний аналіз демократичних і посткомуністичних трансформацій, що відбуваються насамперед у колишніх соціалістичних країнах; виявлення причинно-наслідкових залежностей у них; характеристика практичного здійснення трансформаційних змін у сучасній Україні, зокрема, розгортання на їхньому фоні державотворчого процесу. Розв'язання цих питань сприяє складанню більш повної картини пострадянської політичної історії України. З огляду на ці завдання головним об'єктом дослідження виступає процес демократизації як теоретична конструкція, сформульована вищевказаними вченими, і практика реалізації демократизаційних змін у сучасній Україні. Причому демократизація розглядається як органічна сукупність двох складових: перехід до демократії і закріплення її основних інститутів.

Разом із проголошенням незалежності Україна задекларувала своє прагнення будувати демократичну правову державу. Відповідні принципи пізніше були зафіксовані в Конституції 1996 р. Але процес демократизації відбувається досить суперечливо, і його характеристики є неоднозначними. Демократію, що склалась на сучасний момент в Україні, важко оцінювати як розвинуту і стабільну. Більшою мірою вона є формальною й атрибутивною. До останнього часу вибори не можна було характеризувати як вільні, такі, що відображають дійсні уподобання населення. Тому питання про подальшу розбудову і зміцнення демократії залишається актуальним для України.

У цьому контексті досить слушним є творче опрацювання й осмислення (а не механічне копіювання) практичного світового досвіду і численних теоретичних концепцій щодо принципів демократизації. Серед численних теорій найбільш визнаною і майже класичною є розробка, обґрунтована у праці американського політолога С. Хантінгтона «Третя хвиля. Демократизація наприкінці ХХ століття». Учений тлумачить цей процес як сукупність переходів від недемократичних політичних систем до демократичних, які відбуваються протягом певного часу, якщо кількість таких переходів є більшою, ніж кількість переходів, здійснених протягом того ж часу у зворотному напрямку. Хантінгтон поділяє загальносвітовий процес демократизації на три хвилі. Перша (1820-1926) характеризувалася поширенням принципів та інститутів демократії в їх сучасному розумінні насамперед у країнах Північної Америки і Західної Європи. Друга хвиля (1942-1962) була зумовлена перемогою над фашизмом, ліквідацією колоніальної системи і поширенням засад демократії у країнах, що звільнилися від колоніального гніту. Третя хвиля розпочалась у 1975 р. і триває сьогодні. Вона пов'язана з крахом недемократичних режимів у країнах різних регіонів світу: Західна, Південна, Центральна, Східна Європа, Латинська Америка, Азія, країни колишнього Радянського Союзу [13]. Кожна з цих хвиль мала свої особливості і породжувалася специфічними, властивими саме для цього періоду чинниками. Але демократизації перших двох мали часто ситуативний характер, інколи супроводжувалися «відкатами» до недемократичних форм. І лише третя хвиля дозволила узагальнити й систематизувати всі аспекти демократичних переходів і скласти цілісну концепцію демократичної трансформації. Третю хвилю відрізняє її майже глобальний характер. Сучасні демократії виникли не в результаті військових поразок недемократичних режимів, як це було після Другої світової війни. І, зрештою, становлення демократії відбувається у більш сприятливому міжнародному контексті. Демократичні переходи у різних країнах, незважаючи на відмінність причин, що їх викликали, здійснювалися майже синхронно [7, с.7]. Це дає підстави відзначити спільні закономірності у названих переходах, а також зробити висновок про те, що вони становлять єдиний загальносвітовий процес демократизації.

Здійснюючи його аналіз, слід враховувати, що демократична трансформація передбачає зміну не лише форм правління, а й відповідних політичних систем. Вона супроводжується передусім «інтенсивними режимними змінами, пов'язаними з реорганізацією політичної влади, її основних механізмів формування і принципів функціонування, що має наслідком зміну всієї політичної системи» [15, с.558]. Тобто демократичний перехід доцільно розглядати насамперед як системний. Це диктує потребу визначення певних методичних принципів, на які має спиратися його дослідження. Процес зародження демократії не є одноманітним у часовому і територіальному вимірах. На нього впливають найрізноманітніші чинники. Емпіричні дані, покладені в основу

теорії генезису демократії, мають охоплювати період з моменту, що передував початку процесу, і до моменту його остаточного завершення. Висновки слід робити на основі кількох емпіричних прикладів, які мають бути використані при аналізі інших країн [11, с.5-6].

Системний аналіз демократичного переходу передбачає з'ясування його основних етапів. Це дасть змогу більш ґрунтовно відзначити якісні рівні його розвитку. Серед учених є різні підходи до цього питання. Зокрема, Д. Растоу вважає, що першочерговою умовою подальшого успішного становлення демократії має бути національна єдність. Вона означає, що більшість громадян не мають сумнівів стосовно своєї належності до певного політичного співтовариства. Національна єдність усвідомлюється як щось само собою зрозуміле [11, с.7, 8]. Растоу виділив такі фази трансформаційних змін. **Підготовча фаза** характеризується поляризацією суспільно-політичних сил, що борються за владу, а також загостренням конфлікту між правлячою і опозиційною силами. **На етапі прийняття рішень** досягається згода між ними щодо демократичних правил політичної гри та здійснюється їх закріплення на правовому рівні. **Фаза звання** зумовлюється остаточним закріпленням демократичних інститутів і процедур у політичному житті співтовариства, коли демократичні процеси стають незворотними. Демократизація має бути природним процесом і поєднувати як консенсус, так і конкурентну боротьбу [11].

Інший дослідник, А. Пшеворський, виділив два етапи переходу: лібералізацію і демократизацію. Лібералізація характеризується виникненням окремих суперечностей і визріванням розколу в авторитарному правлячому таборі. У ньому з'являються прихильники твердої лінії й апологети пом'якшення режиму. У суспільстві поширюється плюралізм, зростає рівень свободи. Формуються незалежні громадські організації, інші інститути громадянського суспільства. Створюються всі умови для обмеженого входження опозиції до влади. На етапі демократизації відбувається інституційне закріплення принципів і норм демократії. Всі сторони попереднього конфлікту погоджуються на демократичні правила гри. У результаті вільних виборів до влади може прийти вчорашня опозиція. Таким чином, усі політичні сили отримують можливість цілком легітимно здобути владу [10]. Деякі вчені додають стадію ресоціалізації, яка передбачає оволодіння громадянами нових норм та цінностей та їх органічне вrostання у демократичну політичну систему.

Практична реалізація принципів демократичної трансформації, зокрема, під час другої хвилі, виявила певну непередбачуваність стосовно досягнення бажаного результату. Введення деяких інститутів демократії, зокрема, виборності, багатопартійності, парламентаризму, часто мало наслідки, протилежні очікуваним: корумпованість, бюрократизацію влади, аморфність соціально-політичної структури, різке розшарування суспільства. Така ситуація змусила вчених більше уваги приділити механізмам самого процесу демократизації. Вони дійшли висновку, що мінімальний набір принципів демократії ще не забезпечує її повної перемоги. Тому демократичним переходам слід надавати комплексного характеру і зумовлювати його не лише політичним, а й широким суспільним виміром. Цей процес має бути триєдиним, тобто включати такі складові: «1) демократизація, що веде до демократії; 2) маркетизація, спрямована на ринкову економіку; 3) утворення громадянського суспільства» [14, с.123]. Він має органічно поєднувати зміни в організації політико-управлінських інститутів з адекватними змінами соціальних, економічних, ідеологічних структур. Такий комплексний підхід дозволяє точніше врахувати різноманітні аспекти трансформаційних змін у конкретних країнах. У сучасній політичній науці закріпилися два основних тлумачення цієї проблеми. Перше акцентує увагу на структурних чинниках впливу на процес демократизації, зокрема, державу, інші політичні інститути, соціально-економічні й культурно-ціннісні передумови демократії. Структурні аспекти визначаються також впливом рівня економічного розвитку країни, поширенням культурних норм і цінностей, які передбачають суспільне визнання демократичних принципів, довіру до демократичних інститутів [7, с.14]. Процедурні чинники виявляють вплив суб'єктивних рішень і дій політиків на інтенсивність процесів демократизації. Варто наголосити при цьому, що більш ґрунтовне дослідження демократичної трансформації можливе у разі синтезування структурного і процедурного підходів. Політичні рішення приймаються в конкретних умовах. Політичні дії «причинно зумовлюються культурними традиціями і широким суспільно-економічним контекстом» [7, с.19]. Поєднання цих

підходів дає можливість урахувати вплив багатьох складових політичного процесу: зовнішнє міжнародне середовище, державу та інші політичні інститути, рівень економічного розвитку, соціальну структуру певного суспільства, культурні та інші ціннісні чинники, особистісні психологічні властивості політиків. Такий синтез сприяє формуванню багатомірних моделей трансформаційних процесів.

Найбільш бажаним підсумком демократичного переходу є формування консолідованої демократії. За її умов «вдається забезпечити згоду основних політичних сил природним шляхом, без насилля і примусу. Для досягнення згоди демократія має створити таку систему соціальних інститутів, які відкривають перед усіма політичними силами перспективи рівного і справедливого змагання за переваги виборців» [10, с.12]. Консолідована, тобто стабільна демократія має такі складові. На рівні поведінки жоден суб'єкт політики не прагне ліквідувати демократичний режим. З точки зору ціннісних орієнтацій більшість громадян переконана, що навіть в умовах суворих криз найбільш дієвими засобами розв'язання проблемних ситуацій є демократичні процедури. У конституційному розумінні консолідована демократія означає повагу громадян до демократичних правил гри. «З консолідацією демократія стає встановленою та глибоко закоріненою в соціальному, інституційному та навіть психологічному житті, а також політичних розрахунках задля досягнення успіху» [6, с.196]. Отже, консолідована демократія характеризується формуванням стабільних норм, процедур функціонування політичних інститутів. Усім політичним силам забезпечується вільна конкуренція у боротьбі за владу. Деякі вчені для характеристики цього типу політичної системи і режиму використовують термін «ліберальна демократія». Її визначальними ознаками вважають належність законодавчої влади виборному органу, підзвітність йому виконавчої влади, можливості змінності владних політичних сил у результаті вільних виборів, можливості суспільства впливати на владу через систему громадських організацій, широкі права і свободи громадян [1, с.11]. Зазначені підходи дозволяють, на думку автора, відзначити деякі риси схожості консолідованої і ліберальної демократій.

Демократичний перехід не обов'язково має лінійний характер і однозначно завершується побудовою демократії з вищевказаними ознаками. Як уже зазначалось, на цьому шляху є чимало перешкод. Насамперед, це корупція в органах влади, які, здавалося, сформовані на демократичній основі. Тому інколи процеси демократизації можуть привести до повернення авторитаризму або встановлення псевдодемократії. Формально вона має ознаки демократії, але внаслідок корумпованості, породженої змішуванням влади і бізнесу, відсутності правової держави, народ не має важелів впливу на формування і здійснення влади. Незавершеність процесів демократизації, особливо в разі їхнього затягування, також може зумовити створення недемократичного режиму, оскільки у людей часто виникають апатія і скепсис стосовно демократії взагалі.

Найбільш яскраво суперечливість і складність демократичних переходів виявляється в колишніх соціалістичних країнах. Їхня специфічність дає підстави деяким ученим сформулювати окрему концепцію посткомуністичних трансформацій і виділити їх у четверту хвилю. Особливості переходів такого типу в різних країнах намагався врахувати З. Бжезінський при розробці своєї концепції посткомуністичної трансформації. Зокрема, вчений виділив такі фази. Перша (1-5 років) передбачає втілення основ демократії: ліквідацію однопартійної держави і поліцейської системи, створення перших демократичних об'єднань і рухів. Друга (3-10 років) характеризується прийняттям нової конституції та виборчого законодавства, проведенням на його основі виборів, формуванням нової політичної еліти. Третя (5-15 років) включає утворення стабільних демократичних інститутів, встановлення демократичної політичної культури. Саме тут закріплюються основні інституційні результати демократизації [9, с.106]. Необхідно підкреслити, що успішність цього процесу зумовлюватиметься його органічним поєднанням з реформуванням економічної системи. Спираючись на практичний досвід країн Центральної і Східної Європи, Бжезінський запропонував досить широкі часові рамки посткомуністичного переходу.

Послідовна реалізація цих етапів теоретично передбачає досягнення бажаного результату — стабільно діючої демократії. Але практика визначила певні альтернативні варіанти переходів. Серед них найбільш імовірні три: повернення до авторитарного режиму; встановлення деяких формальних атрибутів демократії (виборність, багатопартійність) зі збереженням в основному

недемократичного режиму; побудова класичної демократії з усіма її визначальними характеристиками. Тому виявлення теоретично обґрунтованих і практично перевірених факторів, які сприяють процесам демократизації, є досить актуальним саме для колишніх соціалістичних країн. На перебіг трансформаційних змін впливає ціла низка передумов — «тип і особливості попереднього недемократичного режиму; умови й обставини авторитарного розпаду; стратегія, обрана ключовими політичними акторами в процесі транзиту; зовнішнє середовище; характер політичної культури; рівень соціально-економічного розвитку» [8, с.66]. Таким чином, повноцінні демократичні зміни в країні можуть відбутись, якщо зміни в сфері політики здійснюватимуться на ґрунті системних реформ в інших сферах, зокрема, запровадження ринкової економіки і приватної власності; формування відкритої і мобільної соціальної структури з численними громадськими організаціями, спроможними впливати на владу; спрямування освіти в напрямку підготовки громадян — носіїв активістського і громадянського (за Алмондом) типу політичної культури, здатних вільно і компетентно використовувати переваги, надані демократією; створення розгалуженої системи масових комунікацій.

Різні темпи демократизаційних процесів ставлять на порядок денний потребу визначення чітких критеріїв характеристики якісного рівня розвинутої демократії. Організація Freedom House бере до уваги такі її виміри — політичні права (змагальність під час формування влади, наявність опозиції, широка участь громадськості у політичних процесах) і громадянські свободи. На цій підставі всі перехідні країни розподіляються на *вільні* (ліберальна демократія), *частково вільні* (часткова демократія) і *невільні* (авторитаризм). Найбільш складними для розуміння є другі, оскільки в них досить еkleктично і парадоксально поєднуються демократичні і недемократичні ознаки. Різновекторність посткомуністичних переходів зумовлює існування таких типів політичної системи, в яких демократичні зміни не набули завершеності, і сам процес демократизації не має чітко визначених перспектив. Тому перехідні форми демократії у постсоціалістичних країнах мають цілком самодостатнє значення. Така практика дозволила вченим виділити так звані гібридні або псевдодемократії, в яких «формальні демократичні процедури використовуються як фасад, за яким приховуються нові різновиди авторитарного правління» [8, с.64]. Загалом псевдодемократія характеризується функціонуванням демократичних політичних інститутів (виборність, багатопартійність, формальна опозиція) у режимі недемократичних політичних відносин з відсутністю реальної конкуренції у боротьбі за владу. Найбільш поширеними її формами є такі. *Виборча демократія* серед різноманітних ознак демократії допускає лише вибори. Проте опозиційні партії не спроможні скласти дійсну конкуренцію правлячій. Остання робить для цього все можливе — усуває представників опозиції з виборчих комісій, розповсюджує лише вигідну для себе інформацію, обмежує опозиційні засоби масової інформації тощо. Тому громадськість об'єктивно не може зробити вільний вибір і голосує більше за виборчі технології. *Керована демократія* (улюблений термін авторитарних правителів) найчастіше базується на економічній лібералізації без політичної. За її умов відсутні інститути громадянського суспільства, будь-який громадський контроль за владою. Правляча сила зосереджує всі ресурси політичного впливу. Хоча для суспільства така форма буває досить прийнятною, особливо якщо забезпечується належний рівень життя. Це стає досить актуальним, коли нова, формально демократична влада стає корумпованою. Тоді новим пріоритетом стає матеріальний добробут. І часто у людей складається стійке враження, що його здатна досягти авторитарна влада. В основі *патронажно-клієнталістської демократії* лежить прямий обмін між політиками-патронами і виборцями-клієнтами, які голосують за того, хто запропонує дешеві матеріальні блага. Цей тип складається в суспільствах, де немає відчуття спільності, відсутній вплив громадської думки на політичні процеси, необмежений контроль над державними ресурсами належить олігархам-патронам [12, с.20]. *Делегативна демократія* означає делегування народом своїх прав виконавчій владі, найчастіше — голові державі. Причому для них немає ніяких обмежень при здійсненні повноважень. Цим делегативна відрізняється від класичної демократії, коли влада делегується представницьким виборним інститутам.

Отже, розглянуті варіанти посткомуністичних переходів, логіка їхнього розвитку дають всі підстави застосовувати для їхньої характеристики категорію «посттоталітарні трансформації». Під

неї також можуть підпадати і несоціалістичні країни (Африка, Латинська Америка), оскільки трансформаційні періоди в них не завжди завершувались побудовою стабільної демократії.

Для сучасної України зазначені проблеми трансформаційних змін залишаються як ніколи актуальними. Саме тут посттоталітарний перехід поєднав демократизацію, зміни в економічній системі, розбудову держави і формування повноцінної політичної нації. Україна у цей час переживає період становлення ідентичності свого суспільства, який остаточно не завершився. Це теж позначається на процесі трансформації, тому що (за Растоу) національна єдність є необхідною передумовою демократичних змін.

При аналізі трансформаційних механізмів слід враховувати, що ефективність їхньої реалізації залежить від комплексу суб'єктивних і об'єктивних факторів. До суб'єктивних слід зарахувати рішення владних органів і посадових осіб, спрямованих на здійснення завдань демократизації. Об'єктивні складає весь суспільний контекст, в якому приймаються ці рішення. Сучасна Україна є досить показовим зразком органічного поєднання цих факторів. Для неї, як і для країн колишнього СРСР (крім країн Балтії), притаманні фактично всі складності і суперечності посткомуністичних і посттоталітарних переходів. Вони повністю підпадають під різні моделі вище згаданих «гібридних» демократій і в більшості тяжіють до авторитаризму при збереженні деяких демократичних атрибутів. Для їх характеристики вчені використовують терміни «домінуюча влада» і «безформенний плюралізм». У системі з домінуючою владою ключовим елементом політичного режиму, його домінуючим актором, здатним реалізовувати свої цілі без стійкої кооперації з іншими гравцями, як правило, є голова держави. Прикладами вважаються Азербайджан, Білорусь, Казахстан, Росія (з 2000 р.). Система безформенного плюралізму характеризується фрагментацією політичного простору, коли жоден з політичних акторів нездатний грати самостійну роль без взаємодії з іншими. Але й ця взаємодія має ситуативний характер. Пострадянська Україна повністю відповідає цим ознакам [3, с.37]. Її суспільно-політична будова є в цілому неструктурованою і фрагментованою. Існують проблеми регіональних відмінностей, що гальмує формування політичної нації. Все це позначається на політичній еліті, в якій моделюється фрагментація всього суспільства. У ній конкурують фінансові, галузеві, регіональні клани, зацікавлені у розосередженні владного ресурсу, чим отримують можливість контролювати свій окремий владний сегмент [5, с.67]. Влада в силу своєї нестійкості виступає як своєрідний посередник між цими угрупованнями. Зрештою розпорошеність еліти, відсутність спільності між її складовими позначились на її нездатності визначитись з єдиним кандидатом на посаду президента у 2004 р.

Багато в чому такий стан зумовлений не лише об'єктивними причинами, але й принципами організації влади, передусім Конституцією України (вже час припинити розмови про її супердемократичність). У ній не набули чіткого оформлення відносини між різними органами влади. Кожен з них тягне на себе якомога більше повноважень, позбавляючи себе при цьому відповідальності. Взаємодія між ними стала жорстким протистоянням. Замість публічних політичних інститутів домінують утворення кланового типу з відвертими вузько груповими інтересами. Реальна політика стала тіньовою. У регіонах залишається незрозумілим, хто відповідає за їхній розвиток — державна влада чи місцеве самоврядування. Останньому залишилось дуже мало прав. Це призводить до того, що регіональні еліти не прагнуть більших повноважень, а намагаються інтегруватись у структури центральної влади (донецькі, дніпропетровські угруповання). У результаті невисока організаційна якість правлячої еліти безпосередньо позначається на ефективності її рішень, її впливу на життя суспільства. Відповідно і процес демократизації відбувається суперечливо і непослідовно. Що стосується ставлення самого суспільства до демократії, то воно є неоднозначним. Сформувалася стійка точка зору, що всі економічні проблеми, корупція породжені саме демократією. Деякі люди вважають, що за радянських часів у них було більше можливостей впливу на владу, вирішення своїх повсякденних проблем через партійні органи. Тобто, незавершеність процесу демократизації є, так би мовити, результатом спільних зусиль. Отже, в Україні демократична трансформація ще перебуває на етапі становлення. Окремі інститути створені, але не відпрацьований демократичний механізм їхнього функціонування. Тобто, вони не працюють у відповідному середовищі. Рівень такої демократії

доцільно тлумачити як виборчу і патронажну. Вибори нібито вільні, але голоси виборців часто купуються за матеріальні блага.

Щоправда, слід відзначити і певні позитивні тенденції щодо перспектив демократії в Україні. Є підстави сподіватись, що протестні акції кінця 2004 р. проти фальсифікації виборів були дійсним прагненням громадськості вплинути на політичний процес з метою захисту своєї позиції. Саме ці події, а також конституційна реформа покликані вирішити важливі для України завдання — зміцнення демократії як політичної системи, за якої демократичні цінності є невід'ємною складовою політичної свідомості суспільства, політична культура має активістське спрямування, громадяни завжди готові відстоювати свою позицію; впорядкування існуючих політичних відносин, виведення їх у публічну сферу; унеможливлення тіньової політики. Тільки тоді демократія дійсно стає (за Пшеворським) «єдино можливим правилом гри».

Література

1. *Даймонд Л.* Прошла ли «третья волна» демократизации // *Полис.* — 1999. — №1.
2. *Гельман В.* Постсоветские политические трансформации // *Полис.* — 2001. — №1.
3. *Гельман В.* Уроки украинского // *Полис.* — 2005. — №1.
4. *Карл Т. Шмиттер Ф.* Демократизация: концепты, постулаты, гипотезы // *Полис.* — 2004. — №4.
5. *Кынев А.* Эффекты «Майдана»: политическая система Украины после кризиса 2004 г. // *Полис.* — 2005. — №1.
6. *Линц Х. Степан А.* На шляху до консолідованих демократій // У пошуках правильної парадигми: концептуальні перспективи посткомуністичного переходу у країнах Східної Європи. — Київ, 2003.
7. *Мельвиль А.* Опыт теоретико-методологического синтеза структурного и процедурного подходов к демократическим транзитам // *Полис.* — 1998. — №2.
8. *Мельвиль А.* О траекториях посткоммунистических трансформаций // *Полис.* — 2004. — №2.
9. *Політологія посткомунізму. Політичний аналіз посткомуністичних суспільств.* — Київ, 1995.
10. *Пшеворски А.* Демократия и рынок. Политические и экономические реформы в Восточной Европе и Латинской Америке. — М., 2000.
11. *Растоу Д.* Переходы к демократии: попытка динамической модели // *Полис.* — 1996. — №5.
12. *Таран С.* Восток — Запад: одним хлеба, другим — зрелищ // *Зеркало недели.* — 2005. — №9.
13. *Хантингтон С.* Третья волна. Демократизация в конце XX века. — М., 2003.
14. *Херпфер К.* Новый индекс демократії. Демократизация громадськості в п'ятнадцяти державах Європи (1991-1998) // *Соціологія: теорія, методи, маркетинг.* — 2001. — №3.
15. *Шаповаленко М.* Режимные изменения и посттранзитный синдром в Украине // *Розвиток демократії і демократична освіта в Україні. Матеріали II Міжнародної наукової конференції (Одеса, 2002).* — Київ, 2003.

Надійшла до редакції 12.01.2006 р.